

В.Я. Барысенка, В.А. Каваленка
УА «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна»
Мазыр, Рэспубліка Беларусь

ПРАЦА ПА СКЛАДАННІ ЗАГАДАК У ПАЧАТКОВЫХ КЛАСАХ

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца розныя прыёмы работы над складаннем загадак, якія з'яўляюцца карысным сродкам атрымання вучнямі малодшых класаў рэальных ведаў аб сучасным свеце прадметаў, рэалій і з'яў.

Ключавыя словы: загадка, алегарычнае паэтычнае апісанне, комплекс прыкмет метафара, метанімія, увасабленне, перыфраза, параўнанне, спецыфіка, назіранне.

V.E. Borisenko, V.A. Kavalenka
Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin
Mozyr, Republic of Belarus

WORK ON PUZZLE COMPOSITION IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. The article studies various methods of work on the composition of puzzles, which are a useful means for junior students to acquire real knowledge about the present day world of objects, realities and phenomena.

Keywords: riddle, allegorical poetic description, set of features, metaphor, metonymy, personification, periphrasis, comparison, specificity, observation.

Мова – гэта сродак пазнання. Добрае валоданне мовай дапаможа сучасным навучэнцам правільна весці камунікатыўныя зносіны; чытаць асэнсавана і з задавальненнем; пісаць адэкватна, лагічна і пераканана. Развіццю творчых здольнасцей вучняў дапаможа сістэмнае выкананне рознаўзроўневых заданняў. Так, карысным і цікавым для дзіцячай творчай дзейнасці будзе праца з загадкамі.

Загадка – гэта алегарычнае паэтычнае апісанне якога-небудзь прадмета ці з'явы. Складанне «паэтычных апісанняў» – карысная і пасільная праца для малодшых школьнікаў.

Прыёмы складання загадак шырока ўжываліся ў навучанні вялікімі педагогамі К.Д. Ушынскім, Л.М. Талстым і іншымі.

Так, К.Д. Ушынскі пісаў: «Загадку я змяшчаю не з той мэтай, каб дзіця адгадала саму загадку, хоць гэта можа часта здарыцца, але для таго, каб даставіць розуму дзіцяці карыснае практыкаванне, даць падставу да цікавай і поўнай гутаркі, якая замацуецца ў розуме дзіцяці менавіта таму, што маляўнічая і цікавая для яго загадка трывала замацуецца ў яго памяці, захапляючы за сабой усе тлумачэнні, да яе прывязаныя» [1].

Мысленне малодшых школьнікаў канкрэтна, іх бачанне свету прадметна. Складаючы загадку, яны атрымліваюць магчымасць сканцэнтравана свая ўвагу на канкрэтным, рэальным або адноўленым ва ўяўленні прадмеце. Пры гэтым важна мець на ўвазе, што малодшыя школьнікі яшчэ не валодаюць дастатковым вопытам ўспрымання аб'ектаў. Правядзенне назіранняў на пачатковых этапах навучання ўяўляе сабой увагу не да ўсяго комплексу прыкмет, а да асобных з іх, самых яскравых, найбольш істотных для дадзенага прадмета або з'явы, таму знешняе лёгка ўспрымаецца. Сачыненні-загадкі таму і карысныя, што ў ходзе іх падрыхтоўкі вучань навучаецца разглядаць прадмет і выяўляць яго адметныя прыкметы [2].

Іншы аргумент на карысць загадкі як жанру школьнага сачынення звязаны з асаблівасцямі яе будавання. У загадцы адзін прадмет замяняецца іншым, блізкім, падобным па нейкіх прыкметах ці дзеяннях, альбо падаецца апісанне прыкметаў (дзеянняў) схаванага прадмета.

Загадка – гэта заўсёды вобраз, у аснове якога ляжаць метафара, метанімія, увасабленне, перыфраз, параўнанне. Гэтая асаблівасць загадак дазваляе ў працэсе працы над імі развіваць у дзяцей вобразнае бачанне свету і вобразнасць маўлення, а потым лагічнае і свядомае пісьмо.

Яшчэ адна станоўчая рыса загадкі – гэта так званая малая форма слоўнай паэтычнай творчасці, гэта значыць заўсёды кароткі твор, што вельмі істотна для малодшага школьніка.

Праца над складаннем загадак праводзіцца ў некалькі этапаў:

Першы этап. Адгаванне загадак з мэтай зразумець, як будзецца твор гэтага жанру, у чым заключаецца яго *спецыфіка*. Увага вучняў прыцягваецца да двух асаблівасцей загадак: называецца не сам прадмет, а іншы, падобны да яго; паказваюцца самыя яркія адметныя рысы прадмета, з'явы або рэаліі.

Другі этап. Назіранне: сузіранне прадмета з мэтай выявіць яго найбольш істотныя прыкметы, а таксама знайсці падобны прадмет, які можна было б выкарыстоўваць у якасці іншасказання.

Трэці этап. Складанне загадак, *спачатку калектыўнае*, потым самастойнае. Магчымы і іншы варыянт: для таго, каб малодшыя школьнікі маглі правільна складаць загадкі, ім неабходна ведаць важныя прыкметы загадак [3, с. 33–35].

Памятка да працы над загадкамі.

1. Загадка – малы па памеры літаратурны твор.
2. Кожная загадка змяшчае пытанне, пастаўленае ў відавочнай або ў скрытай форме.
3. Мэта стварэння загадкі: паставіць адгачыка ў цяжкае становішча, прымусіць падумаць.
4. У загадцы выкарыстоўваюцца вобразныя словы і словазлучэнні.
5. Метафара – ужыванне слоў у пераносным значэнні. Напрыклад: *Пад дахам белы цвік вісіць (Лядзях).* Лядзях параўноўваецца з цвіком.
6. Увасабленне – супастаўленне прадмета, з'явы з чалавекам, жывёлай. Напрыклад: *гадзіны ходзяць.*
7. Эпітэт – вобразнае азначэнне, якое удакладняе якасці прадмета для вялікай мастацкай выразнасці. Напрыклад: *Павярнулася да сонца залатое донца. (Сланечнік).*
8. Параўнанне – супастаўленне аднаго прадмета, з'явы з іншым. Напрыклад: *Кругла, як шар, чырвона, як кроў (Вішня).*
9. Загадка часта будзецца на пералічэнні прыкмет прадмета, з'явы (*велічыня, форма, колер, гучанне, рух*).
10. Загадка можна будаваць на аснове адмоўнага параўнання.
11. У мэтах стварэння мудрагелістага пытання ў загадках выкарыстоўваюцца шматзначныя словы.
12. Загадка можа мець форму дыялогу.
13. У загадках сустракаецца рыфма: *ўзідзе – ўпадзе*. Таксама выкарыстоўваецца гукавая падказка, якая дапамагае знайсці адгачку [4, с. 53].

Вучні робяць высновы: каб складала загадкі, трэба выкарыстоўваць прыёмы, апісання ў памяты. У доказ гэтага вучням прапануюцца тэксты народных і літаратурных загадак для параўнання.

Такая праца прымушае вучняў думаць, разважаць, параўноўваць, абагульняць, падбіраць патрэбныя, дакладныя словы; а потым зробіць іх гаворку вобразнай, выразнай, зразумелай і цікавай. У гэтым і складаецца галоўная задача настаўніка. А каб дасягнуць гэтага, настаўнік павінен вызначыць для сябе сістэму працы над загадкай:

- 1) ведаць гістарычнае паходжанне загадак, іх педагагічную каштоўнасць;
- 2) бачыць мастацкую каштоўнасць у загадцы і вучыць гэтаму дзяцей;
- 3) уключаць ва ўрокі загадкі ў розных формах і відах на розных этапах;
- 4) вучыць самастойна складала загадкі, бо яны выклікаюць цікавасць і жаданне вывучаць беларускую мову, развіваюць творчыя здольнасці і павышаюць пісьменнасць.

Менавіта праз працу над загадкамі, гульні, праз тое, што цікава малодшым вучням, педагогі змогуць развіваць маўленне малодшых школьнікаў, з цягам часу багацей і шырэй стане іх слоўнікавы запас, што значна паўплывае на паспяховае засваенне новага матэрыялу. Вучні самастойна зроўць высновы, што праца над зместам загадак – гэта багаты і каштоўны слоўнікавы матэрыял, які можна выкарыстоўваць у штодзённым навучанні.

Такім чынам, малодшыя школьнікі зразумеюць, што беларуская мова – гэта багатае, якое неабходна берагчы і перадаваць нашчадкам, каб яна стала яшчэ багацей, вобразней і выразней. А дзіцячыя творчыя работы – гэта і ёсць вынік работы, дзе выразна прасочваецца фарміраванне правільнай, выразнай, пісьменнай гаворкі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Ушинский, К.Д. Собрание сочинений / К.Д. Ушинский : в 11 т. / редкол.: А.М.Еголин (гл. ред.), Е.Н.Медынский, В.Я.Струминский ; [сост. и подгот. к печати В.Я.Струминский] ; Акад. пед. наук РСФСР, Ин-т теории и истории педагогики. – М., Л. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1948. – 1952. – Загл. обл. : Сочинения. Т. 6 : Родное слово : книга для детей : год первый и второй. Родное слово : книга для учащихся. – 1949. – С. 344–345.
2. Новаторцава, Н. В. Развіццё маўлення вучняў / Н.В. Новаторцава. Яраслаўль : «Акадэмія развіцця», 1997. – С. 4.
3. Грыгор'ева, М.М. Вучыцца складала загадкі. / М.М. Грыгор'ева // Пачатковая школа. – № 4. – 2003. – С. 33–35.
4. Фамінская, К.М. Складанне загадак як частка даследчай дзейнасці малодшых школьнікаў // Пачатковая школа. – № 4. – 2008. – С. 53.